

ve vývoji čtenářství (frekvenci, žánru). Formuluje hypotézu o prolinání generací, které byly formovány převážně četbou, s postupně převažující generací formovanou vizuálními médii. Na druhé straně Sak ukazuje mládež jako nositele celospolečenského prosazení práce s počítačem a internetem a poukazuje tak na nové možnosti i problémy, které tato nová média mohou přinést.

Řadu cenných informací i metodických podnětů přináší kapitoly věnované sociálně deviantním jevům u mládeže a deviantní mládeži samé. Metodicky i věcně zajímavá jsou srovnání hodnotových orientací, aktivit (včetně sledování a preferencí médií) a zvl. rodinného prostředí (klimatu, tělesných trestů, kapesného, citových vazeb, aktivit rodičů) „normální“ mládeže a mládeže deviantní (zvlášť jsou vyčleněny skupiny narkomanů a delikventů a mládež z diagnostických ústavů). V analýze sociálně deviantních jevů je samostatná subkapitola věnována drogám.

Jako nosný nástroj se jeví Sakův index sociální deviace, jehož konstrukci popisuje a pak s jeho pomocí sleduje rozložení a sociální podmíněnost deviace (např. vliv vzdělání rodičů, zvl. otce, vyšší index deviace než v ostatních skupinách povolání u učňů, s odstupem u dělníků a podnikatelů, u ekonomicky nejhůře a velmi dobře situovaných). Opět nachází významné souvislosti s hodnotovými orientacemi a trávením času.

V poslední kapitole, která má opět spíše teoretický charakter, se autor podnětně zamýšlí nad vymezením generací, jejich charakteristikami, formováním a střídáním, a to v souvislosti se společenskými změnami (či stavem společnosti), jichž jsou generace produktem, objektem či nositelem. Bez hlubších interpretací pak uvádí změny intenzity generačních rozporů v letech 1945–1994 na ukazateli explicitně vyjádřených „problémů čtrnáctiletých s rodiči“ v celé populaci. Tim spíše ale vlastně otvírá další otázky, včetně otázek operacionalizace generačních problémů i nosnosti nástrojů jejich zkoumání.

Závěrem řekněme, že dosavadní ohlas knihy mezi pedagogy svědčí o možnostech sociologického zkoumání pomoci rozvíjet i příbuzné

vědní disciplíny a jejich aplikační možnosti. Práce může být přínosem pro ty pedagogy, kteří hledají další možnosti od počátku 90. let se etablující sociální pedagogiky.

Radomír Havlík

Jiří Kunc: *Stranické systémy v re/konstrukci* (Belgie, Itálie, Španělsko, Československo-Česká republika)

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 262 s.

Mezi českými politology patří Jiřímu Kuncovi přední místo. Jeho rozsáhlé znalosti historické, jazykové, jeho orientace v soudobé západní politické vědě a v neposlední řadě i jeho vliv na talentované mladší české politiky, resp. politoložky (např. Vladimíru Dvořákovou nebo Blanku Řichovou) jsou nesporné. Jeho zásluhy jak na rozvoji české politikologie a jejím přiblížení západním proudům, tak na kultivaci občanství a ústavnosti nutno ocenit. Jiří Kunc je současně autorem, který se nevyhýbá provokativním tvrzením a některé z jeho tezí lze považovat za kontroverzní. To neubírá jeho odborným pracím na zajímavosti, ale vybízí k věcné diskusi. Autor této recenze považuje za vhodné upozornit na některé takové sporné body a je přirozené, že také vysvětlí svá vlastní stanoviska, ke kterým Kunc zaujal ve své knize kritický postoj.

Základní Kuncova výchozí teze, podle níž strukturované stranické systémy mají klíčový význam pro fungování demokracie, je zvláště v českém prostředí záslužná. Autor právem na několika místech, např. na str. 230 a 241, poukazuje na to, že strany nadále zůstávají centrálním akterem a jeho poznámky o „antistranickém diskursu“ českých intelektuálů polistopadového období jsou výstižné. Kunc si dále právem uvědomuje význam alternace pro stabilizaci systému a pro zmírnění ideologičnosti mladých demokracií. Zajímavé je, jak na italském příkladu Kunc dokládá tezi, podle níž je třeba kooptovat extrém, chceme-li bipolárně strukturovat politický prostor (viz str. 235).

Lze akceptovat i fakt, že „Československo-Českou republiku“ nesrovnává s jinými „postkomunistickými“ státy (i když by to bylo velmi in-

struktivní) a že je/ji srovnává naopak se západními demokraciemi (Itálii, Belgií a Španělskem). Kuncův argument, podle něhož bez ohledu na krizi pravé části spektra na podzim 1997 „vykazuje Česká republika bezpochyby nejsolidnější strukturovaný stranický systém ze všech postkomunistických zemí“ (str. 238) je obhajitelný, ačkoli bych byl v té věci méně optimistický a kladl bych důraz spíše na klasičnost utváření českého stranického systému než na jeho solidní strukturovanost.

Autorovo do omrzení opakovaně odsuzování „majoritní logiky řešení problémů“ (s tímto výrazem složeným ze čtyř slov se setkáme v jeho spisu snad víc než stokrát) však vyžaduje delší komentář. Bude vhodné začít na teoretické rovině. Na str. 35 zdůrazňuje Kunc právem význam vztahů „kooperace a konkurence“ mezi stranami, v nichž s odkazem na několik specialistů spatřuje nejvýznamnější přínos teorie her pro politickou vědu. V následujícím Kuncově výkladu se však slovo „konkurence“ (nebo česky „soutěž“) prakticky nevyskytuje... Chtěl bych proto připomenout, že existuje cosi jako „čistá soutěž“ (tj. ryzí čili přísná konkurence). Tato čistá soutěž se na tomto poli vyskytuje tehdy, když stranický systém má dvoupólový (bipolární) charakter. Jde pak věru o „hru s nulovým součtem“ v tom smyslu, že míra výhry jednoho se rovná míře prohry druhého, nicméně nemusí nikterak jít o „likvidaci soupeře“, tedy o situaci, kdy „schází společná pravidla hry“, jak tvrdí Jiří Kunc.

V čem spočívá tato čistá soutěž, vysvětlil podrobně Robert A. Dahl ve svém nástinu teorie opozice v demokraciích, který je součástí kolektivní práce *Political Oppositions in Western Democracies*, kterou Dahl řídil a v níž sám napsal dvě kapitoly. Dovolují si k této věci ocitovat ze závěru své práce *Systémy politických stran* (str. 242): „Rozhodují tam volby, při nichž občané mohou buď potvrdit ve vládě stávající tým, anebo ho sesadit a nahradit jiným. Jedná se tedy o tzv. přísnou soutěž, o „hru s nulovým součtem“ (tj. co jeden získá, to druhý ztratí): jedna strana (nebo jedna pevná aliance) volby vyhraje, získá nadpoloviční většinu parlamentních křesel, což jí v parlamentním režimu umožní utvořit „jednobarevnou“ vládu, složenou jenom ze členů vítěz-

né strany (nebo pevné koalice), zatímco druhá strana (nebo pevná koalice) plní funkce opozice. Slovo „přísná“ v terminu „přísná soutěž“ by nás však nemělo zmást. Rozdíl mezi oběma alternativami je dostatečně jasný, ale není mezi nimi žádná hluboká propast ani nesmířitelný antagonismus, což znamená, že při střídání jedné vládnoucí garnitury druhou nedochází k žádnému dramatickému převratu. „Přísná soutěž“ je tedy soutěží vcelku klidnou, umírněnou.“ (*Systémy politických stran*, 1997, str. 242). Řečeno naplno: čistá soutěž mezi stranami v demokracii není totéž, co ryzí antagonistický konflikt, naopak nejčastěji konflikty dokonce zmírňuje! Jak na to upozornila už řada politologů (patří k nim nejen autor těchto řádek, ale především už dávno Giovanni Sartori – přinejmenším od roku 1987 – a v posledních letech např. německý politolog André Kaiser), tzv. konsociální demokracie (ani tzv. „konsenzuální model“) nemají žádný monopol na konsensus, na tom je naopak založen i tzv. „většinový“ čili „majoritní“ model demokracie.

Pokud Jiří Kunc naproti tomu soustavně označuje „majoritní logiku“, kterou spojuje s „hrou s nulovým součtem“, přinejmenším za ohrožení demokracie, měl by jasně odlišit silové autoritářství od bipolární logiky fungování demokratických stranických systémů, která je obvykle naopak umírněná, dostředivá a centristická. Jinak to povede ke konfuzi, kdy se fungování westminsterských demokracií vlastně nebude nijak podstatně lišit od metod autoritářských nebo i totalitních režimů, protože „majoritní logika“ a „hra s nulovým součtem“ v liberální demokracii rovná se podle něho likvidaci soupeřů... Celkový zmatek ještě zvyšuje fakt, že Kunc i na komunistické režimy pasuje koncept autoritářství, charakterizovaný „omezeným pluralismem“, což Juan J. Linz právem navrhl pro frankistické Španělsko. Kdyby tento koncept aplikoval na Maďarsko nebo na Polsko, nic bych nenamítal, přestože takový Guy Hermet správně poukázal na globálnější charakter i maďarského nebo polského „levicového autoritářství“, ale Kunc neváhá do „omezeného pluralismu“ vpašovat i husákovské „znormalizované“ Československo, jež Hermet výstižně charakterizoval jako „změklý

totalitarismus". Tady se ukazuje, že by srovnání s Maďarskem a Polskem bylo velmi vhodné (a pro české země nijak zvlášť lichotivé).

Že je totalitní fenomén neodmyslitelnou součástí nedávno završeného 20. století, je nesporné. A nelze ho vidět výlučně v německém nacionálním socialismu, ale i v sovětském komunismu. V tomto smyslu lze hovořit o revoluci totalitarismu. Ta ostatně poznamenala podstatně právě zejména stranické systémy, a to nejen v autokratických zřízeních, ale do určité míry i v některých státech demokratických. Aspoň pokud vezmeme v úvahu, že totalitní strany mohly přežít i v demokracii, jak to soudí zejména francouzští politologové Maurice Duverger a Philippe Braud, o něž se opírám ve své knize *Systémy politických stran*. (Nevylučuji tím samozřejmě vývoj od totalitního k autoritářskému nebo dokonce k pragmatickému, k němuž došlo ze západních zemí právě zejména u komunistů italských, v zemích sovětského bloku zvláště pak v Maďarsku, jak se může každý dočíst v mé knize *Systémy politických stran*.) Za určitých okolností lze hovořit o skutečné dimenzi nebo řezu daného stranického systému. Ve Francii padesátých let tuto dimenzi Duverger (který dává přednost termínu „dualistický protiklad“) charakterizoval jako „Západní versus Východní“. Podobně tomu bylo ve stejné době také v Itálii, kterou se Jiří Kunc zabývá, ale na rozdíl od Václava Bělohradského tento aspekt italského politického života podceňuje.

Francouzští politologové Jean Charlot (před několika lety zesnulý) a Monica Charlotová tuto dimenzi označili jako rozštěpení „občanská společnost versus stát“, což – avšak pouze pro komunistické země – převzal později i belgický specialista Daniel-Louis Seiler. Těmito autory jsem se inspiroval při mém návrhu adaptace Rokkanova přístupu zejména (nikoli však výlučně) na postkomunistické země. (Pokud nechce Kunc nijak upravovat Rokkanovo schéma, chtěl bych ho upozornit, že i Rokkan sám později navrhl navíc pojem mezinárodní revoluce, která měla právě vysvětlit zrod komunistických stran.) Přejal jsem přitom terminologii Jeana a Moniky Charlotových (rozštěpení „občanská společnost-stát“), jak ji navrhli ve své kapitole „Les groupes

politiques dans leur environnement“ známého francouzského *Traité de science politique* (3. svazek, str. 449), monumentálního čtyřsvazkového kolektivního díla z poloviny 80. let, které koordinovali Madeleine Grawitzová a Jean Leca. Ke „státu“ tam řadí Charlotovi ty strany, které pohlcují občanskou společnost státem (zejména komunistické a nacistické), zatímco k „občanské společnosti“ podle nich spadají strany, které uznávají autonomii občanské společnosti ve vztahu ke státu. Vezmeme-li v úvahu tento význam štěpení stát versus občanská společnost, je zřejmé, že nelze tvrdit, jak to stojí v Kuncově knize na str. 180, že „artikulace problému vztahu státu a občanské společnosti prochází všemi štěpeními funkční i územní osy, ba tvoří jejich průnik“. Kunc si tu k účelům své polemiky s některými pokusy o úpravu Rokkanovy teze usnadňuje situaci tím, že používá terminů občanská společnost a stát v běžném smyslu a přehlíží, že zde tyto termíny mají jiný význam.

Kromě toho ještě směšuje dohromady různé pozice několika autorů – v daném případě zejména Duvergerovy, Charlotových, Seilerovy a moje. Tak např. na str. 180 Kunc prohlašuje: „A štěpení maximalistě-minimalistě, resp. liberální-sociální, co to je, ne-li rozvoj rokkanovského štěpení vlastníci-pracující, zrozeného revolucí průmyslovou, nikoli totalitní?“ Argument je bezvadný, nahradíme-li slovo „rozvoj“ slovem „zárodek“. Potíž je však v tom, že autorem tohoto pádného argumentu je právě onen... Novák (viz zejm. *Une transition démocratique exemplaire?*, 1997, str. 130–131, ale i *Systémy politických stran*, 1997, str. 107 a už dávno předtím se tento argument nachází v mé stati ze sborníku *Politická a ekonomická transformace v zemích střední a východní Evropy; Cahiers du CEFRES*, č. 3/1993), tentýž Novák, na kterého vedle několika dalších politologů přitom Kunc mívá své kritiky...

Na téže str. 180 Kuncovy knihy najdeme tvrzení „Má-li být [štěpení stát-občanská společnost] kritériem rozlišení mezi Východem a Západem, muselo by se pak vysvětlit jeho působení „na Západě“, i tam, kde údajná totalitní revoluce neproběhla...“ Proti komu je namířena tato námitka? Opakují, že podle Duvergera a Brauda

mohou totalitní strany působit i v pluralitních demokraciích. Prostřednictvím těchto totalitních stran zasáhlo tedy toto štěpení i některé demokratické země „na Západě“. Proto např. Duverger hovořil o konfliktu „Východní-Západní“ jako o jednom z „dualistických protikladů“ stranického systému Francie padesátých let.

Jak je to vůbec s totalitními tendencemi komunismu? Podle Jiřího Kunce pojem totalitarismus na komunismus nelze pasovat, protože prý popírá možnost vývoje totalitních režimů (spatřuje v implozi komunistických režimů „roku zážraků“ 1989 „vývoj“?). Přitom Kunc dobře zná Sartoriho tezi, podle níž je pojem totalitarismu „polárním (nebo „pólovým“) typem“ na kontinuu, na jehož druhém konci je demokracie (rovněž chápána jako polární typ). To činí námitku o „premisu nevyvoje totalitních režimů“ (viz např. str. 182 a 185 Kuncovy knihy) bezpředmětnou. Kunc se často odvolává na Sartoriho. V tomto případě se mu však nehodí, tak ho ignoruje, přestože se o tom může dozvědět dokonce i ze slovenského překladu *Teórie demokracie* (viz zejm. str. 202–204 zmíněného slovenského překladu Sartoriho knihy). Rozdíl mezi „totalitním“ a „autoritářským“ je podstatný a pro politickou analýzu vůbec – a pro charakterizování politické strany zvláště – nepostradatelný, přestože je totalitarismus jenom polárním ideálním typem, který se v plné podobě v reálných systémech nashťestí nevyskytuje. Je politováníhodné, že celou Kuncovou knihou se line zamlžování rozdílů mezi „totalitním“, „autoritářským“ a „demokratickým“, k jejichž objasnění Sartori významně přispěl.

U Sartoriho ještě krátce zůstaneme. Na str. 14 se Jiří Kunc dovolává německého politologa Dietera Nohlen, podle něhož prý „historická fakta nám tedy umožňují dospět k závěru, že existuje jen velmi úzký prostor pro změny ve volebních systémech, což je v jasném rozporu s konvenční moudrostí většiny analytiků, podle níž (...) existuje široké pole na „výběr volebního systému“. Na tento Nohlenův názor z 1. poloviny 80. let, který neoprávněně generalizuje na základě geograficky i časově příliš omezené zkušenosti, reagoval velmi případně Sartori ve své knize *Comparative Constitutional Engineering* (Srov-

návací ústavní inženýrství) z roku 1994, jejíž český překlad s mým doslovem vydalo v roce 2001 Sociologické nakladatelství: „Nohlen a jiní autoři ve snaze prokázat správnost tohoto názoru omezují své zkoumání na Evropu po druhé světové válce, bagatelizují důležité změny, k nimž došlo v rámci poměrného zastoupení, a důkaz pro svá tvrzení nacházejí v tom, že během tohoto období zůstaly většinové systémy většinovými a jenom Francie přešla od poměrného zastoupení k relativně většinovému systému dvoukolového hlasování. To jsou ale zcela neúplné a chabé doklady. Jak tomu bylo v obdobích dřívějších? A jak je tomu v jiných částech světa? V každém případě už jen události devadesátých let tohoto století bohatě postačují k tomu, aby rozbily argumentaci o nemožnosti svobodně si zvolit systém. S pádem komunismu, rozpadem Sovětského svazu a Jugoslávie, častěji, byť váhavým zaváděním alespoň formálně demokratických voleb v afrických zemích a s tím, jak se všude kolem objevují nové státy (malé a slabé – jak jinak), se dnes v mnohem více zemích začíná od nuly, což nutně předpokládá rozhodování volnější než v oněch sedmnácti případech, na kterých Nohlen staví svou argumentaci. A poslední ránu teorii neměnnosti zasadil v roce 1993 obrat v Itálii (bezprecedentní skok od poměrného zastoupení zpět k relativně většinovému systému).“ (Sartori, *Srovnávací ústavní inženýrství*, str. 38–39).

Přidejme v 90. letech k italskému případu také podstatné změny volebních systémů na Novém Zélandu a v Japonsku a mezi zeměmi střední a východní Evropy významnou změnu v rámci poměrného zastoupení v Polsku. O změně volebního systému se už dávno vážně diskutuje dokonce i ve Velké Británii atd. Nohlenovo tvrzení o úzkém prostoru ke změnám volebních systémů je dnes neudržitelné, ať už máme jakýkoliv názor na to, zda je v té či oné zemi a v té či oné době vhodné nebo ne měnit volební zákony.

Ke konci ještě jednu technickou poznámku. Soudobá odborná literatura o stranických systémech – nejen západní, ale i česká – užívá různé kvantitativní indexy, zejména tzv. „efektivní počet stran“. V celé recenzované Kuncově knize nenajdeme ani jeden jediný takový index, přestože se zabývá čtyřmi, resp. pěti stranickými

systémy. Nepatřím k těm, kdo měří „vědeckost“ publikace frekvencí matematických vzorců nebo statistických a jiných kvantitativních údajů. To, že se však v knize nesetkáme ani s „efektivním počtem stran“, což je užitečný index, k jehož výpočtu stačí znalosti matematiky z prvního stupně tzv. základní školy, mě přece jen překvapuje.

Závěrem bych chtěl říci, že přes všechny výhrady, které k autorovým tezím mám (nemohl jsem zde samozřejmě uvést všechny), jeho knihu doporučuji číst, protože je kvalitní. Jsem však rád, že se v posledních letech objevují pozoruhodné práce mladé generace českých a moravských politologů, kteří se odbornou kvalitou Kuncovi vyrovnají a přitom jsou obvykle ušetřeni jeho jednostrannosti a obsesí.

Miroslav Novák

Michal Hřeka: Sociální deviace

Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 302 s.

Jako dlouholetá vyučující sociologie deviantního jednání na Sárské univerzitě jsem s velkým zájmem otevřela Hřekovu práci, která byla vydavatelem neskromně ohlášena jako „první systematické zpracování tématu v naší literatuře“. Zajímalo mě, jestli česká sociologie deviace konečně objeví, že se zabývá předmětem, jehož hranice jsou výhradně vymezovány praxí sociální kontroly, což by ji donutilo tuto praxi konstruování deviací zkoumat. (Abychom rychle přiblížili co to znamená, lze výrazy „deviace“ či „kriminalita“ srovnat s výrazem „potravina“, který v sobě zahrnuje fenomény zcela heterogenní povahy a je výsledkem neustálé konstruktivní činnosti lidí, kteří potraviny vymýšlejí, produkují a konsumují /= zacházejí s nimi/.) Autor ovšem k předmětu nezaujal „novou“, (de)konstruktivistickou epistemologickou pozici, která se ve Spojených státech a později v Evropě s různými teoretickými předznamenáními objevila již v 60. letech, nýbrž vychází z překonaného přesvědčení o ontické povaze deviace. Proto se tato recenze neomezuje na pouhou informaci o textu a jeho příležitostnou kritiku, ale snaží se v co nejstručnější formě uvést argumenty pro adekvátnější přis-

stup k deviacím jakožto produktu společenských konstrukcí. Je až neuvěřitelné, že i jeden z vydavatelů přehlédl práci v tomto směru již vykonanou: v roce 1995 vyšla na Masarykově univerzitě v Brně práce německo-italského sociologa trestního práva A. Baratty (1995), ve které jsou důkladně kriticky zpracovány existující teorie; vyšly i dějiny kriminologie a několik statí o kritické kriminologii autorky této recenze (Smaus 1993a,b), skripta sociologie práva a konečně i rozsáhlá disertace A. Komendy (1999), vedená prof. Kellerem. Práce M. Hřky jistě všechny jmenované příspěvky přesahuje počtem stran, ale ne jednoznačností teoretického přístupu. Autor totiž přitakává tomu i onomu, bez ohledu na to, jestli se jedná o teorie kompatibilní.

Teoretická nejednoznačnost se bohužel nejsilněji projevuje již v úvodu práce, který měl vymezit pojmy a konceptuální otázky. Zatímco názvy kapitol slibují, že čtenář bude seznámen s existujícími teoriemi a paradigmaty v teorii deviace, autor v úvodu vychází *esencialisticky* ze svého intuitivního náhledu – napřed on sám ustanoví, co deviace je, a pak bude referovat, co o tom říkají jiní. Autor se tím jakoby snaží vsugerovat, že existuje jakýsi bezprostřední přístup ke problému či „teorie ještě před teorií“. Takovéto „meta“-přístupy k zvolenému předmětu jsou oprávněné jen tehdy, když se jedná o jinou, zpravidla bazálnější rovinu úvah – např. z oblasti teorie a metodologie vědy. Spekulativní (metafyzické či dogmatické) vyvozování pojmů bez vztahu k realitě („bezkontextualnost“) a bez ohledu na stav vědění, který byl dosažen ve zvolené speciální sociologii (ve které a pro kterou píše), považujeme za překonaný postup.

To dokazuje již první autorova věta: „Deviace je v obecném pojetí chápána jako jakákoliv odchylka od normální funkce a může se vyskytovat u kteréhokoliv jevu v přírodě nebo ve společnosti“.

Za prvé: „obecné pojetí“ je *black box* – vědeckou komunitu zajímá, jak chápou deviaci konkrétní aktéři v různých „praxích“ (Wittgenstein), či autoři v rámci určitých teorií. Za druhé: „... jakákoliv odchylka od „normální ...““. Zde se buďto jedná o definici *clarum per obscurum*, neboť – při použití synonyma „diverzita“